

Radiant (London 1963); İngilizce'ye çevrilen *İslâmiyet'ten Önceki Türk Kültür Tarihi ve İslâm'a Giriş* (İstanbul 1978); *Antecedents and Development of Budist and Manichean Turkish Art in Eastern Turkestan and Kansu* (İstanbul 1967); *Turkish Miniature Painting* (Tokyo 1960); Fransızca ve Almanca olarak da yayımlanan *Aspects of Turkish Civilisation in Cyprus* (İstanbul 1965); *Turkish Art in Cyprus* (Ankara 1969); *Lebbeyk: Hac Hâtıraları* (İstanbul 1968); *Sadullah Paşa Yalısı* (İstanbul 1977, 1982, 1984); *Türk Kozmolojisi* (İstanbul 1979); İngilizce'si de yayımlanan *Türk Kültür Tarihi İç-Asya'daki Erken Safhalar* (Ankara 1985).

KAYNAKÇA

Cunbur, Müjgân. "Dr. Emel Esin'i Kaybettik". *Erdem*. 3/7 (1987), s. 297-307.

Esin, Emel. "Müfide Ferid Tek". *Türk Kültürü*. 9/103 (1971), s. 640.

İhsanoğlu, Ekmeleddin. "A Tribute to Dr. Emel Esin". *Art and the Islamic World*. 4/4 (1987-88), s. 81-83.

Kaplan, Mehmet – Enginün, İnci. "Emel Esin ile Mülakat". *Kaynaklar*. sy. 2 (1984), s. 58-65.

Özel, Ahmet. "Esin, Emel". *DİA*. 1995, XI, 380-382.

Üçer, Müjgân. "Dr. Emel Esin'den Hatıralar". *Türk Kültürü*. 25/288 (1987), s. 219-223.

Hüseyin ŞEN

ESKİ TÜRKLER'DE EĞİTİM

İslamiyet öncesi Türkler'de eğitim öğretimi.

Eski Türkler'de nesilden nesile aktarılan, toplum ve devlet hayatını düzenleyen yazısız kurallar bütünü olan töreye göre verilen eğitim, kimliğin korunmasını ve devamlılığını esas almış, Türkler'in yaşadıkları coğrafyaya, kültür çevresine ve hayat tarzlarına göre farklılık arz etmiştir. Manevi değerler eğitimi de inanç ve dinlere göre değişiklik göstermiştir.

Tarihte Türkler'in bozkır kültürü içinde besicilikle uğraşanları olduğu gibi, şehir ve köy kültüründe çiftçilik, zanaatçılık ve ticaretle; orman kültüründe ise ormancılıkla geçinenleri de mevcuttur. Doğal olarak bunların eğitim anlayışları da birbirinden farklı olmuştur.

Bozkırda yaşayanlar umumiyetle suya yakın yerleri tercih etmişlerdir. Zamanla hayvanları, bilhassa

büyük baş hayvanları evcilleştirerek su kenarlarında yaptıkları evlerde yaşamışlar, hayvanları için de ağıl yapmışlardır. Hayvan sürülerinin kalabalıklaşmasıyla çiftlik imkânlarının yetersiz kalması üzerine evlerinden çok uzaklaşmadan yaylacılık hayatını ve ardından konar göçer hayatı benimsemişlerdir. Eski Türkler bu arada kendileri için vazgeçilmez olan atı da evcilleştirmişlerdir. Bozkırda üretimin iktisadî temeli hayvancılık olduğundan coğrafya ile maddi kültür unsurları bir bozkır kültürü meydana getirmiştir. Taşınabilir çadırlar veya yurtlar, giysiler, yiyecekler, türlü el üretimleri bozkırların ve dağ düzlüklerinin imkânlarından âzami surette istifade etme üzerine kuruludur. Böylece bozkırdakiler, mekânın zorlamasıyla besledikleri hayvan etrafında kendine has bir dünya görüşü ve sanat anlayışı geliştirmişlerdir. Konar göçer olarak nitelenen bu insanlar sürülerine otlak, yaylak yerleri, yayılma bölgeleri bulmak üzere dolaşmak durumunda olduklarından bu hayat tarzına uygun bir eğitim gelenekleri vardı. Sözlü gelenek önemli olduğu için önce bir arada yaşamının kuralları, töre adı altında çocuklara aktarıldı. Çeşitli tehditlere maruz olarak zor şartlarda yaşadıkları için sağlam bir beden ve iradeye sahip olmak durumunda idiler. Bu ise toplumda herkesin küçük yaşlardan itibaren iyi bir savunma eğitimi almasını gerektiriyordu. Asya Hun toplumunda herkese çocukluk çağlarından itibaren ok atma, kılıç kullanma öğretilirdi. Avlanmak eğitimde önemli bir yere sahipti. Avcılık, besin temin etmek için yapılan bir faaliyet olması yanında savaşmayı da öğretir, bu faaliyete katılanlar aslında bir tür savaş oyunu oynamış olurlardı. Konar göçer Türkler'de meslekî eğitim de çok önemli bir yer tutardı. Üretici bir faaliyet olan hayvan besiciliğinde hayvanın eti, sütü, derisi, yünü işlenir, kurutma, pastırma gibi çeşitli usullerle etler uzun süre saklanırdı. Sütten kaymak, yağ vb. yapılır, kurut gibi dayanıklı süt mamulleri üretilirdi. Kısırak sütünden bozkırlı Türkler'in en önemli içeceklerinden kımız temin edilir; deriden giysi, ayakkabı, başlık; yünden iplik, keçe vb. elde edilirdi. Yünden çıkarılan iplik kumaş, kilim, halı gibi eşyaların örülmesinde kullanılırdı. Bütün bu ürünlerin üretimi ciddi bir eğitimi gerektirmektedir.

Bozkırlı Türkler'in bir başka özelliği iyi birer madenci olmaları ve madeni iyi işlemeleri idi. Bakır, tunç, demir gibi madenleri çıkarıp işleyerek ok ucu, kılıç, kama, bıçak, mızrak gibi silahlar üretiliyorlardı. Yine atta ve arabada kullanılan gem, kantarma, dingil gibi aksamlar dışında günlük hayat-taki eşyalar da maden ağırlıklı idi.

Eski Türkler'de, törenin işletilmesinde ve hayatın

düzene konulmasında dinin büyük önemi vardır. Hakan aynı zamanda dinî toplantılara, atalar mağarasının önünde kurban sunulması gibi törenlere başkanlık ederdi. Toplum ve dünyayı idare etme yetkisinin Tanrı'nın bahsettiği "kut" ile mümkün olduğu kabul edilirdi. Bir yönüyle birer din adamı olarak düşünülebilecek bilge, hikmet sahibi olan aksakallar toplumun ve devletin düzeni ve toplumun eğitimi için çalışırlardı. Bozkırlı Türkler'de yazı da önemlidir. Göktürk yazıtları, eğitim bakımında ayrı bir yere sahiptir ve bir siyasetname hüviyetindedir. Yazıtlardaki anlamlı ifadeler, atasözleri ve özdeyişler çağlar boyunca akılda tutulsun diye zikredilmiştir.

Hunlar'dan beri Türkistan'da, bozkır sahasının güneyindeki yerleşik kuşakta şehir ve köylerde yaşayan Türkler de mevcuttur. Uygur Kağanlığı'nın 840 yılında yıkılmasından sonra ise kitleler halinde güneye inen Türkler'in esas kitlesinin devlet merkezi artık yerleşik hayat sürülen kuşağa taşınmıştır.

Türkistan'daki ilk şehirlerde kaleler, hisarlar, iç şehirler, dar sokaklar, pazarlar, ibadethaneler, kamu binaları, üretim meskenleri, tezgâhlar, mezarlıklar, dış halkada tarım üretimi yapılan bağlar-bahçeler-tarlalar, hayvan otlakları vardı. Genelde korunaklı surlarla çevrili bu şehirlerde düzen ve şehir nizamını sağlayan görevliler vardı. Hakan, devlet büyükleri, kumandanlar ve din adamları buralarda ikamet ederlerdi. Şehirde yeterli bir zanaat üretimi söz konusu idi.

Yerleşiklik, konar göçerler için düşünme ve davranış kalıplarının, geleneksel değer sistemlerinin ve hayat tarzının değişmesi demektir. Yerleşik hayatı benimseyenler üretim kaynakları, dünya görüşü, kölelik müessesesi, din telakkisi, hürriyet fikri gibi konularda bozkırlılardan çok farklı düşünmekteydiler.

Bu itibarla yerleşik Türkler için toplumsal eğitim; şehir hayatıyla uyuma, sükûnet ve durağanlık içinde huzurlu bir hayat sürdürmeye yönelikti. Şehirli kimliği bir süre sonra konar göçerlerdeki boy kimliğinin önüne geçerdi. Şehir ve köy hayatında tarımın, zanaatın, ticaretin sürdürülmesine yönelik bir eğitim vardı. İnsanların öncelikli olarak çiftçi, zanaatkâr, tüccar vb. olmaları yönünde eğitim verilirirdi. Şehirde iş bölümüne dayalı bir üretim süreci vardı. Malların üretimindeki her bir safhada uzmanlaşmış zanaatkârlar devreye girerdi. Bu yüzden usta-çırak eğitimi çok önemli idi. Köylerde ise ekip biçme, sulama, depolama tekniklerinin nesilden nesile aktarılması esastı. Bu sayede yüzyıllara dayalı usullere göre tarım ve sulama işleri

yürütülürdü. Zanaatkârlık ve esnafılık çoğu defa babadan oğula geçer, böylece insanlar çocukluktan aile mesleğinin içinde yetişirdi. Yerleşik Türkler'de din telakkisi de farklı idi. İslam öncesi dönemde eski Türk dini dışında Zerdüştilik (Zoroastrianizm), Budacılık, Manicilik gibi dinler yaygınlık kazanmıştı. Toplumda din eğitimi çok önemli idi ve bilhassa ibadet, toplumda davranış, ritüel, yeme içme vb. kaidelerinin katı bir şekilde öğretilmesine öncelik veriliyordu. Şehir hayatı ve hatta şehrin planı genellikle bu dinlere göre şekilleniyordu.

Diğer taraftan daha çok devlet kurmamış eski Türk toplulukları için bir hayat sahası olan orman, eski Türk düşüncesinde nizamın, devletin ve kutlu hakanın olduğu yer olarak tahayyül edilmiştir. Bozkırı kuzeyden ve kuzeybatıdan çeviren ormanlar, bozkırda tutunamayan insanların sığınma yeri olmuş, zamanla bu yeni mekâna alışıarak ormana uygun hayat tarzları geliştirmişlerdir. Ormanda yaşayan Türkler arasında en önemli geçim kaynaklarından biri avcılık ve balıkçılık olduğundan toplumda ciddi bir av ve balıkçılık eğitimi vardı. Avlanma hem beslenme hem de kürk içindi. Tutulan balığın çoğu kışın yenmek üzere ağaç kabuklarıyla altı ve üstü örtülen yer altı depolarına konulurdu. Ticaret insanların çok dahil oldukları bir iş değildi. Bununla beraber çeşitli ağaçların ve bazı madenlerin işlenmesiyle üretilen eşyaları, şehirlilerin ve bozkırlıların ihtiyaç duyduğu ağaç ürünleri, kürk gibi değerli malları değiş tokuş yapan insanlar, ihtiyaç duydukları ürünleri elde edilebilmekte idiler. Ulaşım ve nakliye için kayakçılık ve kızakçılık da öğretilirdi. Din anlayışı ise mahallî farklılıklar gösterirdi. Sibirya'daki şaman pratikleri günlük hayatın bir parçasıydı. Mesela günlük hayatın gerçeği olan bir şeyi içmeden önce birazını havaya saçmak suretiyle göğün hakkını vermek gibi pratikler nesilden nesile aktarılırdı.

Eğitim bütün toplumlarda hayatın devamı açısından elzem olduğundan İslamiyet öncesi eski Türkler'de de zorlu hayat şartlarıyla başa çıkabilmek için yaygın bir toplumsal, askerî, meslekî, dinî vb. eğitim söz konusu idi. Bu eğitimin mahiyeti ve işleyişi ise coğrafyaya ve hayat tarzına göre farklılık arzemiş, zaman içerisinde gelişimiyle birlikte nesilden nesile geleneklerin aktarımı suretiyle değişime uğramıştır.

KAYNAKÇA

- Büchner, V. F. "Şehir". *İA*. 1970, XI, 391-392
 Ergin, Muharrem. *Orhun Abideleri*. İstanbul 2009.
 Ergun, Pervin. *Türk Kültüründe Ağaç Kültü*. Ankara 2004.
 Hali, Servet – Rencüzoğulları, Selcan. "İslamiyet Öncesi Dö-

nemde Türklerde Eğitim". 21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum. VI/17 (2017), s. 425-437.

İlgen, Abdulkadir. "Eski Türk Topluluklarında Kılık Kıyafet". *Türk Dünyası Araştırmaları*. 132 (2001), s. 189-201.

Kafesoğlu, İbrahim. *Türk Millî Kültürü*. İstanbul 2003.

a.mlf. "Türk Devleti". *Umumî Türk Tarihi Hakkında Tespitler; Görüşler; Mülâhazalar*. İstanbul 2014, s. 119-149.

Kâşgarlı Mahmud. *Divanü Lûgat-it-Türk*. C. I-III, çev. B. Atalay. Ankara 2006.

Kızlasov, L. R. *Gorodskaya Tsvilizatsiya Sredinnoy i Severnoy Azii*. Moskva 2006.

Ögel, Bahaeddin. *Türk Mitolojisi*. C. II, Ankara 2010.

Ragagnin, Elisabetta. "Moğolistan Duhaları 'Kayıp Olmayan' Türkofon Bir Halk". *Tehlikedeki Diller Dergisi*. 1/1 (2012), s. 85-101.

Sümer, Faruk. *Eski Türklerde Şehircilik*. Ankara 1994.

Taaffe, Robert N. "Coğrafi Ortam". çev. M. Tunçay. *Erken İç Asya Tarihi*. der. D. Sinor. İstanbul 2003, s. 33-59.

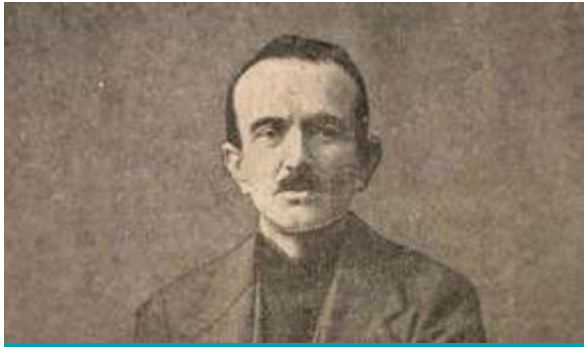
Topsakal, İlyas v.dğr. *Rusya'daki Türkler*. İstanbul 2015.

Ünalın, Sıddık – Öztürk, Hakan. "İslamiyet'ten Önce Türkler'de Eğitim ve Öğretim". *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 13/2 (2008), s. 89-109.

Yıldırım, Kürşat, "Bozkır, Şehir ve Orman Mekanlarının Eski Türk Kültür ve Medeniyetine Yaptığı Etkilere Dair Bazı Düşünceler". *Türk Dünyası Araştırmaları*. 249 (2020), s. 255-280.

Elvin YILDIRIM

Ethem Nejat

ETHEM NEJAT

(1887[?]-1921)

Eğitimci, yazar, gazeteci ve siyasetçi.

Üsküdar'da 1882'de ya da 1887'de doğduğu belirtilmektedir. Kendisi okuma yazmayı annesinden öğrendiğini ifade etmiştir. Üsküdar İdâdîsi ve Ticaret Mekteb-i Âlîsi'ni bitirdikten sonra II. Abdülhamid döneminde gazeteciliğe başladı. *Osmanlı Ziraat ve Ticaret Gazetesi*'nde düzenli yazılar yazdı, İttihat ve Terakkî Cemiyeti ile bağlantı kurduğu

için II. Meşrutîyet öncesinde zorunlu olarak yurt dışına çıktı. Yurt dışına ilk çıkışında New York'a gittiği, II. Meşrutîyet'in ilanından önce de Fransa'da olduğu bilinmektedir.

Ülkesine dönüşünde bir müddet İstanbul'da kaldıktan sonra Alasonya Hususi İdâdîsi'ne idareci olarak atandı. 1909-1910 yıllarında kaldığı Alasonya'dan yakın arkadaşı Ferid Bey ile Manastır Dârülmualimîni'ne tayin edildi. Okulun müdürlüğünü yapan Ethem Nejat, bu okulda tarım ve ticaret eğitimi üzerinde durarak tarım öğretmeni olan Ferid Bey'le birlikte *Terbiyevü Yeni Fikir* dergisini yayımladı. Manastır'da çalıştığı zaman okulda bir rasathane tesis ederek ölçümler yaptı, bölge iklimine dair raporlar hazırladı. Manastır Dârülmualimîni Kongresi'nin toplanması, spor yarışmalarının ve faaliyetlerinin yapılması, yürüyüşler, pedagojik gezintiler, izci birliklerinin tesisi gibi daha birçok yenilik onun zamanında gerçekleşti. Balkan savaşlarının devam ettiği sürede Sırlar'ın Manastır'ı ele geçirmesiyle bir müddet esir kalmıştır.

Esareti sonrasında Eylül 1913'te Bursa Dârülmualimîni müdürlüğüne atandı. Manastır'da iken yaptığı hemen bütün faaliyetleri Bursa'da da yapmaya çalışmıştır. 1912'de tesis edilen Türk Ocağı ve 1913'te çalışmalarına bağlayan yarı-militer sivil oluşum Türk Gücü Derneği'nin çalışmalarına katılmıştır. Ethem Nejat, bu tarihlerde koyu bir Türk milliyetçisi olarak bilinmektedir.

Bursa Dârülmualimîni'nden öğrencilerinin anılarına göre Ethem Nejat, öğrencilerine değer veren, onların dertlerini dinleyen ve çözümler bulan, beden eğitimi ve spor konusunda titiz davranan bir eğitimcidir.

1914'te İzmir Dârülmualimîni müdürlüğüne atanınca, bu okulda da izcilik ve spor müsabakalarına önem vermiş, sık sık poligonlarda atış talimleri ve askerî teçhizatla yürüyüşler yaptırmıştır. Çanakkale savaşlarının başlamasıyla okuldaki talebelerden almış kadarıyla başta Ethem Nejat olmak üzere muallimlerden gönüllü olanlar savaşa katıldılar. İzmir Dârülmualimîni müdürü iken 1914'te İzmir İttihat ve Terakkî kâtib-i mesulü Celal Bey'in (Bayar) isteği ile Aydın Vilayeti Meclis-i Umûmîsi'ne "Vilayette Maarif ve Mekâtib-i İbtidâiyenin Çâre-i Islahı ve Teceddüdü" namıyla bir rapor sunmuş ve daha sonra bu rapor "Terbiye-yi İbtidâiye Islahatı" adıyla basılmıştır. Buradan Muğla Maarif müdürlüğüne ardından da 1915 ortalarında Eskişehir Maarif müdürlüğüne atandı. İki sene kadar müdürlük yaptığı, daha önce beraber çalıştığı veya talebesi olan genç ve gayretli muallimleri beraberinde getirerek birçok